

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ І ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Конституція України, проголосивши, що людина, її життя, здоров'я, честь, гідність визнаються найвищою соціальною цінністю, обумовила необхідність приведення переліку принципів кримінального судочинства та їх системи у відповідність з Основним Законом.

Виходячи з положень попередньої Конституції, норм діючого КПК та їх тлумачення, наука кримінального процесу, досліджуючи проблему принципів кримінального судочинства, пропонувала їх перелік, який, хоча і базувався на вищеназваних законах, але відображував погляди того чи іншого автора. Враховуючи значну розбіжність у поглядах вчених на цю проблему, деякі з них цілком слушно пропонували включити принципи кримінального судочинства у діючий КПК з тим, щоб, по-перше, нормативно закріпити єдиний їх перелік і, по-друге, забезпечити обов'язковість їх виконання. У проектах нового КПК, широко обговореного науковою громадськістю в 1995-1996 роках, принципи закріплені в окремій другій главі першого розділу, яка так і називається "Принципи кримінального процесу", а також у III гл. II р. "Суб'єкти кримінального процесу". Автори проекту включили в нього такі принципи: законності, публічності, рівності громадян перед законом і судом, поважання честі і гідності особи, захисту її прав і законних інтересів, недоторканності особи, недоторканності житла та майна, охорони таємниці листування, телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень, гласності, мови, якою ведеться провадження в кримінальній справі, встановлення істини у справі, презумпції невинуватості, забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному права на захист, змагальності, безпосередності та усності дослідження доказів, здійснення правосуддя тільки судом, незалежності суддів і підкорення їх тільки законам, обов'язковість вироку і рішення суду, що набрали законної сили. Порівнюючи цей перелік із діючою Конституцією України, ми бачимо суттєві розбіжності у їх назвах і кількості.

Перш ніж розпочати аналіз закріплених в Конституції положень, які стосуються принципів кримінального судочинства, та приведення у відповідність з ними норм КПК, належить визначити, якою ж повинна бути система цих принципів.

У юридичній науці питання про систему принципів кримінального процесу вирішується неоднаково. Так, М.П. Давидович під системою принципів розуміє, перш за все, їх сукупність та порядок розташування [1, с.1]. Такий підхід до визначення системи принципів, на наш погляд, дещо спрощений.

Найбільш переконливо викладає свою точку зору Т.Н. Добровольська, вказуючи, що система принципів процесу не випадкова сума довільно узятих та якось згрупованих положень, а пронизана єдністю цілей та завдань сукупність самостійних за змістом, але взаємопов'язаних і об'єктивно обумовлених положень, утворюючих саме в цій сукупності якісний засіб [2, с.34].

Подібну позицію про системний характер принципів підтримують Ю.М. Грошевой, [3, с.79] С.А. Альперт [4, с.65], Ю.І. Стецовский, А.М. Ларін та інші автори [5, с.10].

Виникає питання, які ж критерії слід покласти в основу систематизації принципів кримінального процесу. Аналіз запропонованих різними авторами систем дозволяє зробити висновок про те, що в основу їх класифікації покладені: а) характер нормативних актів, у яких вони закріплені; б) віднесення їх до правил або судоустрою, або здійснення процесу; в) їх дія на різних стадіях кримінального процесу [6, с.141-143].

Розглянемо кожен із запропонованих систем принципів кримінального процесу. Виходячи з критерію характеру нормативних актів, у яких вони закріплені, М.М. Михеєнко [7, с.31], Н.Н. Полянський [8, с.81-87], Л.Н. Гусев [9, с.30-47], М.Л. Якуб [10, с.20-29] підрозділяють принципи кримінального процесу на конституційні та інші або неконституційні. Свою позицію вони мотивують тим, що принципи кримінального процесу є керівними правовими нормами, частина з котрих, яка належить до найбільш важливих положень прав людини, відправлення правосуддя та організації кримінального судочинства, закріплена в Конституції. Друга частина принципів, які детальніше регламентують порядок судочинства і закріплені в інших законодавчих актах, за їх розумінням, є неконституційними.

Т.Н. Добровольська вважає, що поділ принципів на конституційні та неконституційні не виправданий, тому що він може неправильно орієнтувати органи дізнання, досудового слідства, прокуратуру та суд, створюючи в них помилкове уявлення про істотність порушень тільки положень, закріплених у Конституції. Більш того, ми вважаємо, що сам термін "неконституційні принципи" є некоректним, оскільки під термі-

ном “неконституційність” розуміється невідповідність тих чи інших нормативних положень Конституції [2, с.36], тобто їхня незаконність.

Запропонований М.С.Строговичем [11, с.125] і Т.Н.Добровольською [2, с.14] поділ принципів на судоустрійні та процесуальні є, з нашої точки зору, також спірним. Такий поділ був би виправданим, якби принципи кримінального процесу діяли тільки у стадії здійснення правосуддя. У цьому випадку логічно мала б вигляд система принципів, котра складається з двох елементів:

- організації судової влади;
- здійснення правосуддя.

Але, оскільки кримінальне судочинство включає у себе і досудові стадії, то такий поділ не охоплює усіх правовідносин, які виникають у ході порушення, розслідування і вирішення кримінальної справи. До того ж, треба визначити, що Конституція України у розділі VIII “Правосуддя” чітко розмежувала з одного боку - питання організації судової влади, а з другого - принципи судочинства. Так, у ст.ст.124-128 викладено порядок формування судових органів, а у ст.129 - принципи здійснення правосуддя.

Найбільш переконливим, як ми вважаємо, є критерій поділу принципів за їх дії на тих чи інших стадіях кримінального процесу. Треба погодитись з думкою І.Ф. Демідова про те, що система принципів кримінального процесу складається з загальнопроцесуальних принципів, які становлять основу всієї системи кримінального процесу, та специфічних принципів, характерних для його підсистем (дзнання, досудове і судове провадження) [6, с.141]. До загальнопроцесуальних він відносить принципи: публічності; рівності громадян перед законом та державним органом, здійснюючим провадження у справі; національної мови, якою ведеться судочинство; об'єктивної істини; всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи; презумпції невинуватості; забезпечення обвинуваченому права на захист. Ці принципи, на думку І.Ф.Демідова, діють на усіх стадіях кримінального процесу.

У досудових стадіях, за його класифікацією, діють принципи: оперативності та швидкості розслідування, одноособового ведення попереднього слідства; процесуальної самостійності слідчого; неприпустимості розголошення даних розслідування.

На стадіях віддання до суду і судового розгляду кримінальної справи, як він вважає, діють принципи здійснення правосуддя тільки судом; участі народних засідателів та підкорення їх тільки закону, гласності судового розгляду, здійснення судочинства на началах змагальності.

Така система принципів кримінального процесу дозволяє чітко визначити коло правовідносин, регульованих тим чи іншим принципом та їх сукупністю на різних стадіях кримінального судочинства і, до того ж, полегшує їх застосування на практиці.

Прийнявши за основу запропоновану І.Ф. Демідовим систему принципів кримінального процесу, необхідно обговорити питання про вичерпність їх переліку в діючих конституціях держав Співдружності і, зокрема, України. Виходячи з загальної теорії права, треба відзначити, що у конституціях України, Росії, Білорусії закріплені тільки фундаментальні положення, які регулюють найважливіші сфери життя суспільства, тому у кожній галузі права можуть і повинні діяти й інші принципи, доповнюючі і розвиваючи норми конституції. Головною умовою існування позаконституційних принципів кримінального процесу є їх відповідність та несуперечливість Конституції.

Аналіз діючого законодавства і висловлених у науковій літературі точок зору дозволяє зробити висновок про те, що серед процесуалістів немає єдності у питанні і про кількість та назву принципів кримінального судочинства. Так, Т.Н.Добровольська називає 17 принципів: законності, публічності, рівності громадян перед законом та судом, провадження судочинства на мові більшості населення; забезпечення обвинуваченому права на захист; презумпції невинуватості; об'єктивної істини; змагальності; здійснення правосуддя тільки судом; гласності; колегіальності; рівності прав усього складу суду при дослідженні доказів; вирішення усіх питань, які виникають у справі та розв'язання її цілком; участі народних засідателів; участі громадськості у порушенні та розслідуванні справи; незалежності суддів; безпосередності дослідження доказів; виборності суддів [2, с.38-41].

І.Ф.Демідов, класифікуючи принципи кримінального процесу за вищезгаданою нами системою, на відміну від Т.Н.Добровольської, не називає серед них принципи рівності прав усього складу суду та засідателів; участі громадськості у порушенні та розслідуванні кримінальних справ; безпосередності дослідження доказів, виборності суддів, але із свого боку доповнює їх перелік принципами всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи; одноособового ведення попереднього слідства; оперативності і швидкості розслідування; процесуальної самостійності слідчого; неприпустимості розголошення даних розслідування [6, с.144].

М.М.Михеєнко не вважає принципами одноособове ведення слідства та інші принципи досудових стадій, запропоновані І.Ф.Демідовим, а

включає в перелік такі принципи як: недоторканність особи; недоторканність житла; охорону особистого життя громадян, таємниці листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень; участі представників громадських організацій і трудових колективів у кримінальному судочинстві, вільної оцінки доказів; забезпечення усім особам, які беруть участь у справі, права на захист, їх законних інтересів; усності процесу [7, с.30-31].

У Проектах КПК України 1995р. і 1996р. принципи кримінального процесу викладені у ст.ст. 6-20, 22 (7-21, 23) і майже повністю збігаються з їх переліком, запропонованим М.М.Міхеєнко.

Конституція України в II розділі, нормативно закріплюючи невід'ємні права і свободи людини і громадянина, проголошує такі засади забезпечення цих прав і свобод, які повинні бути закладені в основу здійснення кримінального судочинства як норми прямої дії і відповідно названі принципами кримінального процесу. Ними є: забезпечення права людини на повагу до його гідності (ст.28); забезпечення права на свободу та особисту недоторканність (ст.29); гарантування недоторканності житла (ст.30); гарантування таємниці листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції (ст.31); невтручання в особисте і сімейне життя (ст.32); презумпція невинуватості (ст.62); забезпечення підозрюваному, обвинуваченому та підсудному права на захист (ст.63).

У згаданих статтях Конституції ці положення не названі засадами кримінального судочинства. Це зумовлено тим, що вони встановлюють загальні принципи державної політики забезпечення прав людини і громадянина, стосуються усіх сфер діяльності державних органів, стосунків між приватними особами, хоча саме у кримінальному процесі ці норми є основою законного і обґрунтованого вирішення кримінальних справ. В той же час у розділі VIII "Правосуддя" в ст.129 Конституція України, встановлюючи, що судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону, прямо вказує на основні засади судочинства, тобто його принципи, оскільки вони стосуються і регулюють тільки діяльність суду. Такими засадами є: законність; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпечення доведеності вини; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; забезпечення обвинуваченому права на захист; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засоба-

ників кримінального процесу перед законом, органами, які здійснюють розслідування у справі та її судовий розгляд; забезпечення підозрюваному, обвинуваченому та підсудному права на захист; безпосередності дослідження доказів; забезпечення учасникам процесу права користуватися рідною мовою; обов'язковість процесуальних рішень органів та посадових осіб, які ведуть процес; забезпечення права на оскарження дій і рішень посадових осіб та органів, які здійснюють провадження у справі.

Принципами, які діють на досудових стадіях кримінального процесу, на наш погляд є: оперативність та швидкість розслідування кримінальних справ; одноособове провадження дізнання і досудового слідства; забезпечення процесуальної самостійності слідчого. На відміну від деяких авторів, ми не вважаємо за принцип неприпустимість розголошення даних попереднього слідства, оскільки відносимо це положення до загальних його умов.

І до останньої групи ми відносимо принципи, які діють виключно на судових стадіях: здійснення правосуддя тільки судом; незалежності суддів і підкорення їх лише закону при здійсненні правосуддя; гласності та усності судового розгляду; змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; забезпеченні апеляційного та касаційного оскарження рішення суду.

З наведеного переліку принципів кримінального процесу, які діють на судових стадіях, видно, що ми не включаємо до нього наведені у ст.129 Конституції засади підтримання державного обвинувачення в суді прокурором та обов'язковості рішень суду. Ми не заперечуємо їх значення як принципів кримінального судочинства, але вважаємо, що вони є складовою частиною інших принципів. Так, принцип змагальності сторін у судовому процесі, як вказувалось вище, обумовлює обов'язковість підтримання державного обвинувачення прокурором. Принцип обов'язковості рішень суду входить за своїм змістом до загальнопроцесуального принципу обов'язковості процесуальних рішень органів і посадових осіб, які ведуть процес.

Внесення до нового КПК України такого переліку принципів кримінального процесу за вказаною системою дозволить реалізувати проголошені Конституцією України демократичні засади, які гарантують охорону прав та свобод громадян і забезпечують їх захист від злочинних зазіхань.

Список літератури:

1. Давыдов М.П. Принципы советского уголовного процесса. Свердловск, 1957.
2. Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса. М., 1974.
3. Грошевой Ю.М. Принцип непосредности і правосудність вироку радянського суду// Рад. право 1961. № 2.
4. Альперт С.А. Принципы советского уголовного судопроизводства и их роль в формировании правового статуса участников процесса//Проблемы социалистической законности. Х., 1986. Вып. 7.
5. Стецовский Ю.И., Ларин А.М. Конституционный принцип обеспечения обвиняемому права на защиту. М., 1988.
6. Курс советского уголовного процесса. М., 1989.
7. Михненко М.М. та ін. Кримінальний процес України. К., 1992.
8. Полянский Н.Н. Очерк развития советской науки уголовного процесса. М., 1960.
9. Гусев Л.Н. Конституционные принципы советского уголовного процесса // Ученые записки ВЮЗИ. М., 1958. Вып.6.
10. Якуб М.Л. Демократические основы советского уголовно-процессуального права. М., 1960.
11. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. М., 1968. Т.1.

Надійшла до редколегії 23.04.97

*А.Ф. Зелінський, д-р юрид. наук,
В.М. Куц, канд.юрид. наук,*

ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ І СТРУКТУРА ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ

У вересні 1996 р. Президент України затвердив Комплексну цільову програму боротьби із злочинністю до 2000 року. Навряд чи її реалізація повністю вирішить проблему злочинності, адже як і передбачив видатний криміналіст М.С.Таганцев, знадобляться все нові й нові зусилля та заходи для війни з цим непереможним ворогом, і не видно того часу, коли "караюча державна влада перекує мечі в плуги і заспокоїться в мирі" [1, с.1]. Одним із таких засобів у війні із злочинністю є кримінальна статистика. Використовуючи й далі військову термінологію, незайве нагадати, що жодна серйозна військова операція не може розраховувати на успіх без точних "розвіданих" про противника. Дані про злочинність - чи не найнебезпечнішого ворога реформ - збирає кримінальна статистика, а далі аналізує та використовує в плануванні заходів протидії кримінологія. Для кримінологічного планування необхідна науково обгрунтована і правдива кримінальна статистика. Сьогодні такою її не назвеш. Справа в тім, що кримінальна статистика залежить від системи кримінального законодавства, базується на ній: розділи статистичної вітності багато в чому співпадають з структурою Особливої частини Кримінального кодексу України. Ця обставина вимагає, щоб глави Особливої частини КК об'єднували лише однорідні злочини, інакше якісна характеристика злочинності, котру відображає статистика, спотворюється і втрачає